

Ziyabek Kabuldinov

(Instytut Historii i Etnologii im. C. Walichanowa,
Almaty, Kazachstan)

ORCID: 0000-0002-9625-0535

DOI: doi.org/10.60513/682J-XN58

Polska diaspora w Kazachstanie: główne etapy formowania się, znane postaci i obecna sytuacja

1.

Studia i artykuły

Kwestie pamięci historycznej związane z losami narodów deportowanych w okresie stalinizmu są bardzo ważne dla niepodległego Kazachstanu i wymagają ostatecznego, sprawiedliwego rozstrzygnięcia. Obiektywne i wszechstronne badanie problemu represjonowanych i przymusowo przesiedlonych do Kazachstanu grup etnicznych jest również jednym z głównych problemów współczesnej kazachstańskiej nauki historycznej.

24 listopada 2020 r. dekretem prezydenta Kazachstanu Kasyma-Żomarta Tokajewa została powołana Państwowa Komisja ds. Pełnej Rehabilitacji Ofiar Represji Politycznych. Jedną z grup badawczych utworzonych w ramach tej Komisji to Robocza Grupa ds. Niezrehabilitowanych Ofiar Przymusowo Deportowanych do Kazachstanu Narodów i Osadników Specjalnych, która bada historię deportacji do naszego kraju różnych narodów od lat 20. do 50. XX w. W tym kontekście już dawno dojrzała potrzeba pełnego przywrócenia historii obecności w Kazachstanie deportowanych tam grup etnicznych wszechstronnego, a zarazem gruntownego przemyślenia wspólnej tragicznej przeszłości i odrodzenia pamięci historycznej o narodach, które przeżyły represje. Badanie poszczególnych zagadnień będzie podstawą do przeprowadzenia analizy procesów historycznych tego okresu w państwie jako całości, a w szczególności życia społeczno-politycznego, gospodarczego i kulturalnego deportowanych narodów.

Badanie problematyki narodów przymusowo przesiedlonych do Kazachstanu obejmuje objaśnienie wydarzeń związanych z deportacją do naszej republiki Niemców, Turków meschetyńskich, Czeczenów, Inguszy, Tatarów krymskich, Bałkarów, Kurdów, Mołdawian i wielu innych narodów, jak też ujawnienie rzeczywistej skali tych tragedii i ich konsekwencji. Od lat 20. do 50. XX w. Kazachstan stawał się drugą ojczyzną także dla niesprawiedliwie oskarżonych, deportowanych Polaków, którzy wbrew swojej woli znaleźli się na kazachstańskiej ziemi w trudnych, głodnych latach. O położeniu pozbawionej praw deportowanej ludności polskiej (jak i ludzi innych narodowości) w byłym Związku Sowieckim nie mówiło się, a dokumenty archiwalne i materiały dotyczące tego zagadnienia były utajnione i niedostępne dla historyków. Wydarzenia sprzed wielu lat ukształtowały wizerunek współczesnego Kazachstanu jako kraju wieloetnicznego, głoszącego tolerancję i gotowość do dialogu i harmonii jako priorytety w polityce wewnętrznej [1].

Główne etapy formowania się polskiej diaspory na terytorium Kazachstanu

Pierwszym Polakiem, który pojawił się na naszej ziemi w XIII w., był franciszkański mnich Benedykt Polonus, który przygotował unikatowy opis krajów wschodnich, prawie nieznanych w Europie. Był jednym z członków misji dyplomatycznej, którą papież Innocenty IV wysłał do mongolskiego władcy Batu-chana. Generalnie proces formowania się Polonii na terytorium Kazachstanu można podzielić na cztery etapy. Przyczynami, dla których Polacy pojawili się na kazachskim stepie, były tak istotne wydarzenia, jak rozbiory Polski, walki narodowowyzwoleńcze Polaków, wojna 1812 r., Legiony Polskie Napoleona Bonapartego, reforma rolna Stołypina na początku XX w., deportacje i przesiedlenia Polaków do Kazachstanu w czasach stalinowskich. Pierwszy etap formowania się polskiej grupy etnicznej w Kazachstanie sięga końca XVIII w. W tym czasie grupa przedstawicieli polskiej szlachty została zesłana z Rzeczypospolitej Obojga Narodów na zakaspijską linię obronną. Również materiały etnografów E. E. Blomqvista i N. P. Grinkova zawierają informacje o Polakach, którzy zamieszkiwali dolinę Buchtarmy w XVIII w. [2, s. 9–10]. Drugi etap historii Polaków w Kazachstanie to epoka powstań narodowowyzwoleńczych na ziemiach polskich przeciwko rosyjskiemu panowaniu (1830–1831 i 1863–1864) oraz zsyłek buntujących się Polaków na terytorium Kazachstanu. Za etap trzeci można uznać początek wieku XX, kiedy to I wojna światowa doprowadziła do przesiedlenia Polaków z Królestwa Polskiego, a Imperium Rosyjskie swoją drogą zsyłało przeciwników politycznych na kazachskie stepy. Czwarty etap, najtragiczniejszy, odnosi się do czasów dominacji stalinizmu, do lat 30–40. XX w. To właśnie z tym okresem wiąże się pojawienie się na ziemi kazachskiej pierwszych dużych grup Polaków. Oprócz tego w tworzeniu się polskiej diaspory na terytorium Kazachstanu nie małą rolę odegrał wynik wojny sowiecko-polskiej z lat 1919–1921.

Należy zauważyć, że przedstawiciele polskiej grupy etnicznej, którzy żyli w różnych okresach historii w naszym kraju, począwszy od Polaków zesłanych w XIX w., a skończywszy na obecnej epoce niepodległości, wnieśli znaczący wkład w rozwój nauki, kultury i życia społecznego Kazachstanu.

Liczebność i osadnictwo Polaków w Kazachstanie według spisów ludności

Informacji na temat rozwoju demograficznego polskiej grupy etnicznej w Kazachstanie dostarczają nam źródła, głównie wyniki spisów ludności w różnych okresach historii oraz dane z demografii historycznej – jednego z obiecujących obszarów nauki kazachstańskiej, mającego swoją długą tradycję i ukształtowaną szkołę naukową.

Tak więc, zgodnie z wynikami pierwszego powszechnego spisu ludności Imperium Rosyjskiego z 1897 r., liczba ludności polskiej w miastach w Kazachstanie wynosiła 1253 osoby – 989 mężczyzn i 264 kobiety [3, s. 207]. Materiały spisowe pozwalają poznać liczbę Polaków w Kazachstanie w końcu XIX w. oraz ich rozmieszczenie według obwodów. Podczas przeprowadzania spisu nie brano jednak pod uwagę narodowości, ale język ojczysty. Tymczasem ta metoda jest niedokładna, bowiem Polacy w Kazachstanie wskazywali jako język ojczysty zarówno język rosyjski, jak i ukraiński. Na podstawie tabel pierwszego powszechnego spisu ludności Imperium istnieje możliwość dokonania analizy obecności Polaków na terenie poszczególnych obwodów i powiatów Kazachstanu pod koniec XIX w.

Tabela 1.

Ludność polska Turkiestanu i Generalnego Gubernatorstwa Stepowego z podziałem na obwody w 1897 r. (w tys.)

Nr	Obwód	Ogółem wg spisu	Ogółem we współczesnych granicach	Polacy
1.	Akmoliński	682,6	582,1	0,2
2.	Semipałatyński	684,6	684,6	0,2
3.	Semireczeński	957,8	663,7	0,1
4.	Syrdaryński	1478,4	835,4	0,3
5.	Turgajski	453,4	453,4	0,1
6.	Uralski	645,1	654,1	0,2
7.	Bukiejewska Orda	214,8	214,8	0,006
8.	Powiat Mangyszlak	68,5	68,5	0,038
	Ogółem	5185,2	4147,7	1,2

Na ogólną liczbę mieszkańców Kazachstanu wynoszącą 4 147,7 tys. osób, Polaków było 1,2 tys., co stanowiło 0,02% [3].

Osiedleni byli we wszystkich regionach Kazachstanu – w akmolińskim, semipałatyńskim, semireczeńskim, syrdaryńskim, turgajskim, uralskim, w Bukiejewskiej Ordzie i w powiecie Mangyszlak [4].

Tabela 2.

Liczebność ludności polskiej z podziałem na miasta i obwody według wyników spisu z 1897 r.

Obwód	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
Akmoliński	122	74	196 (16%)
miasta	66	33	99
powiaty	56	41	97
Semipałatyński	128	67	195 (15,4%)
miasta	113	66	179
powiaty	15	1	16
Semireczeński	111	44	155 (12%)
miasta	72	35	107
powiaty	39	9	48

Syrdaryński	295	17	312 (25%)
miasta	271	11	282
powiaty	24	6	30
Turgajski	93	8	101 (8%)
miasta	76	8	84
powiaty	17	–	17
Uralski	199	51	250 (20%)
miasta	161	31	192
powiaty	38	20	58
Bukiejewska Orda	4	2	6 (0,5%)
miasta	2	1	3
powiaty	2	1	3
Powiat Mangyszlak	37	1	38 (3%)
miasta	37	–	37
powiaty	–	1	1
miasta ogółem	798	185	983
powiaty ogółem	191	79	270
Ogółem	989	264	1253

Informacje dotyczące kolejnego etapu formowania się polskiej grupy etnicznej w Kazachstanie można uzyskać z oficjalnych dokumentów, z których wynika, że zgodnie z „Dekretem Rady Komisarzy Ludowych ZSRS z 28 kwietnia 1936 r. z regionów przygranicznych Ukraińskiej SRS wydaleny zostali Polacy i Niemcy. Łącznie przesiedlono 35 820 Polaków, z czego 35 739 – do Kazachstanu, głównie do obwodów północnych”. W latach 1940 – początek 1941 r. do wschodnich rejonów ZSRS, zgodnie z dekretem z 10 kwietnia 1940 r., wysłano „polskich osadników”. Tak nazywano przesiedleńców z Polski, którzy otrzymali w latach 20. i 30. ubiegłego wieku ziemię na Zachodniej Ukrainie i Zachodniej Białorusi. Gdy tereny te weszły w skład ZSRS, rozpoczęło się wysiedlanie „polskich osadników”. Do Kazachstanu wysiedlono 60 667 osób. Rozmieszczono ich w obwodach: aktiubińskim, kustanajskim, pawłodarskim, semipałatyńskim i północnokazachstańskim [5, s. 56].

Dekretem Rady Komisarzy Ludowych ZSRS z 18 października 1940 r. do Kazachstanu przybyło 6478 rodzin polskich przesiedleńców z zachodnich obwodów Ukrainy i 203 rodziny z zachodniej Białorusi [6]. Zostały one rozmieszczone w obwodach: aktiubińskim, akmolińskim, kustanajskim, pawłodarskim, północnokazachstańskim i semipałatyńskim. Spośród nich 36 729 osób osiedlono w kołchozach, 17 923 w sowchozach, a 8000 osób w osiedlach robotniczych różnych przedsiębiorstw przemysłowych [7, s. 163]. Status prawny Polaków deportowanych w latach 1940–1941 został określony jako „deportowani administracyjnie” i „osadnicy specjali”. Ponadto na zesłaniu w Kazachstanie przebywało około 66 tys. członków rodzin represjonowanych oficerów polskich i osób innych stopni [5, s. 56]. 6 lipca 1945 r. podpisano porozumienie sowiecko-polskie, zgodnie z którym wszyscy, którzy posiadali obywatelstwo polskie przed 17 września 1939 r., otrzymali prawo powrotu do kraju. Według końcowych danych z czerwca 1946 r., na 55 177 Polaków zarejestrowanych

w 16 obwodach Kazachstanu do ojczyzny wysłano 52 292 osoby [6, s. 24]. Status ludności polskiej w Kazachstanie do 1956 r. określał dekret Rady Komisarzy Ludowych z 8 stycznia 1945 r. „O sytuacji prawnej osadników specjalnych”.

N. Mustafayev w swoim artykule *Polska diaspora Kazachstanu: lokalizacja i potencjał migracyjny* (pismo „Analytic” nr 2, 2007) przytacza oficjalne dane z pięciu spisów ludności z drugiej połowy XX w., według których Polaków stale mieszkających w Kazachstanie było: w 1959 r. – 53 102 osoby, w 1970 r. – 61 445 osób, w 1979 r. – 61 136 osób, w 1989 r. – 59 958 osób, w 1999 r. – 47 297 osób. Jednocześnie badacze uważają, że Polaków „kazachstańskich”, zarejestrowanych w czasach sowieckich jako Ukraińcy lub Rosjanie, jest znacznie więcej – około 100 000. Los rozrzucił ich po różnych częściach kraju. Największe zwarte osady Polaków znajdują się w obwodach: północnokazachstańskim, kokczetawskim, akmolińskim, karagandyjskim i ałmatyńskim. Razem z ludem kazachskim przeżyli trudne czasy represji i ucisku. Mimo ciężkich życiowych doświadczeń większość Polaków zachowała narodowe tradycje, potrafiła przekazać nowemu pokoleniu miłość do ojczystej kultury: pieśni, tańców itp. [8].

Kazachstan i formowanie się Wojska Polskiego

25 grudnia 1941 r. Państwowy Komitet Obrony (GKO) ZSRS podjął uchwałę o utworzeniu 96-tysięcznego Wojska Polskiego w ZSRS. Planowano, że nowe oddziały będą tworzone na terytorium republik: uzbeckiej, turkmeńskiej, kirgiskiej i kazachskiej, a w ich skład wejdą osoby narodowości polskiej. Formowanie Wojska Polskiego odbywało się w Kazachstanie i w Azji Środkowej. Zgodnie z rozkazem z 10 listopada 1941 r. wszyscy byli mieszkańcy Rzeczypospolitej mieli udać się do miejsc wskazanych przez dowództwo Wojska Polskiego [9]. Wnioski o dobrowolne wstąpienie do polskiej armii składali także amnestionowani i zwolnieni z obozów pracy, którzy domagali się, aby komendy uzupełnień jak najszybciej wysyłały ich do wojska. Do 20 października 1941 r. w 14 obwodowych punktach poborowych w Kazachskiej SRS złożono 1007 wniosków Polaków o dobrowolne wstąpienie do wojska, z czego wysłano 532 osoby [10]. Z wnioskami występowały także kobiety. Na przykład w obwodowym komisariacie wojennym w Ałma-Acie Polki ubiegały się o zaciąg jako pielęgniarki [11]. Chęć wstąpienia w szeregi tworzonego w Kazachstanie Wojska Polskiego wyraziła grupa polskich artystów z Ałma-Aty. Wojsko Polskie powstało wyłącznie na zasadzie dobrowolności i było tworzone tylko z Polaków – obywateli Rzeczypospolitej (Polacy, którzy przed 1939 r. byli obywatelami ZSRS, nie byli przyjmowani) [12].

Do kwietnia 1942 r. do wojska przyjęto 5836 Polaków z obwodów Kazachskiej SRS, w tym: 215 oficerów, 1511 podoficerów, 4110 szeregowych [13]. Sztab armii w Kazachstanie mieścił się w jednostce wojskowej na stacji Otar (obwód ałmatyński), 8. dywizja piechoty – w sowchozie Pakhta-Aral (obwód południowokazachstański) i 10. dywizja piechoty – na stacji Lugovaya (obwód dżambulski). Wojskiem Polskim dowodził Władysław Albert Anders, generał dywizji Wojska Polskiego i działacz polityczny.

Znani Polacy w Kazachstanie

W historii naszego kraju jest szereg postaci polskiego pochodzenia, które z woli historii związały swoje losy z kazachskim stepem i wniosły ogromny wkład w rozwój nauki i kultury, etnografii, geografii, geologii i innych dziedzin wiedzy naukowej w Kazachstanie. Wspomnijmy o kilku z nich.

Gustaw Zieliński (1809–1881) – polski poeta i pisarz, działacz ruchu narodowowyzwoleńczego. Znany jest przede wszystkim z wiersza *Kirgiz* (1842), mówiącego o życiu kazachskich plemion, napisanego na zesłaniu syberyjskim i przetłumaczonego na wiele języków [14].

Adolf Januszkiewicz (1803–1857) – polski, białoruski poeta, etnograf, zesłaniec. Znany jest z zapisów historycznych i etnograficznych o Kazachach: jego książka *Listy ze stepów kirgiskich i dziennik podróży* jest ważnym dziełem historycznym i etnograficznym i została przetłumaczona na kilka języków.

Bronisław Zaleski (1820–1880) – polski artysta malarz, wybitny etnograf. W charakterze malarza uczestniczył w wyprawie aralskiej pod kierownictwem A.I. Butakova (1848–1849); w kierowanej przez inżyniera górnik A.I. Antipowa ekspedycji na półwysep Mangystau (Mangyszłak) w 1851 r.; w kampanii wojskowej armii rosyjskiej w Akmeszycie (obecnie: Kyzylorda) w 1853 r. Podczas wyprawy na Mangystau wykonał techniką akwareli 22 szkice etnograficzne („Świątynia Kazachów”, „Ostrogi Aktau”, „Cmentarz Akespejar na Mangystau” itp.). W 1865 r. w Paryżu ukazał się jego album pt. *Życie kirgiskiego stepu* zawierający komentarze, legendy, obrazy dotyczące życia Kazachów oraz pejzaże i szkice starożytnych zabytków Mangystau [15].

Prace o Polakach w Kazachstanie

Duży wkład w badanie historii narodów przymusowo deportowanych do Kazachstanu wniósł kazachstański uczoney – akademik Manash Kabashevich Kozybayev. Jako jeden z pierwszych badaczy w kazachstańskiej nauce historycznej zajął się problemem deportacji grup etnicznych do Kazachstanu. Ogólnie rzecz biorąc, badania M.K. Kozybayeva stały się pewnym teoretyczno-metodologicznym wzorem w badaniach prowadzonych przez kazachstańskich naukowców nad problematyką historii masowych represji.

W historiografii kazachstańskiej kwestie deportacji grup etnicznych były omawiane w takich pracach jak: V. Galiev, *Wpływ wygnańców politycznych na życie kulturalne i społeczne Kazachstanu*, Ałma-Ata 1965; M. Asylbekov, A. Galiev, *Procesy społeczno-demograficzne w Kazachstanie (1917–1980)*, Ałma-Ata 1991; A. Aleksiejenko, *Grupy etniczne Kazachstanu: odniesienie historyczne i demograficzne*, Astana 2001; A. Aleksiejenko, *Ludność Kazachstanu 1920–1990*, Ałmaty 1993; N. Bekmakhanova, *Tworzenie się wielonarodowej populacji Kazachstanu i północnego Kirgistanu*, Moskwa 1980; B. Gierasimow, *Zesłani Polacy w obwodzie semipałatyńskim: krótki szkic historyczny*, Semipałatyńsk 1918; W. Dyakow, *Polsko-rosyjsko-ukraiński krąg zesłańców politycznych w twierdzy Orsk w latach 1847–1850*, Moskwa 1969; J. Kadyralina, *Specjalni*

osadnicy i robotnicy w zachodnim Kazachstanie w latach 1917–1941, Atyrau 2000; V. Latypova, *Z historii Polonii na południowym Uralu*, Petersburg 1996; S. Mashimbayev, *Problem historii polskich imigrantów w Kazachstanie*, Ałmaty 2001; L. Nichugovskaya, *Polacy w Orenburgu*, Orenburg 1995; S. Kowalskaja, *Problemy historiografii migracji ludności Kazachstanu (koniec XVIII – XX w.)*, Ałmaty 1997; L. Izowa, *Kazachstan – Polska: ewolucja „kwestii polskiej”*, Ałmaty 1999; J. Abylkhodzhin, *Eseje na temat społeczno-gospodarczej historii Kazachstanu XX wieku*, Ałmaty 1997; *Historia Kazachstanu: białe plamy*, Ałmaty 1991; A. Yessimova, *Procesy demograficzne w Kazachstanie w latach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej: aspekty polityczne, społeczno-ekonomiczne i kulturowe*, 1999; A. Kudaibergenova, *Zmiany w składzie społecznym i etnicznym ludności Kazachstanu (1939–1959)*, Ałmaty 2000; A. Kakenova, *Procesy społeczno-demograficzne w północnym Kazachstanie w latach 1926–1959*, Ałmaty 2002; S. Nurman, *Historia polityki przesiedleńczej władzy radzieckiej w Kazachstanie (1920–1941)*, Ałmaty 2004; M. Kalybekova, *Historia deportowanych narodów Kazachstanu (1937–1956)*, Ałmaty 2008; N. Abuov, *Deportacje ludów do Kazachstanu w latach 1936–1957 (wg materiałów z regionu północnego Kazachstanu i Kokczetawa)*, Karaganda 2008; A. Tabuldenov, *Deportacje ludności oraz ewakuacje i migracje w północnym Kazachstanie (1937–1956)*, Uralsk 2009; N. Stiepanenko, *Powstanie Polonii w Kazachstanie (XIX – lata 50. XX wieku)*, Ałmaty 2013; K. Aldazhumanov, *Deportacja ludów do Kazachstanu*, „Nauka Kazachstanu”, 1–15 lutego 1996; S. Zhamankulov, *Polacy w Kazachstanie w latach 30.*, „Karaganda News”, 12 marca 1994; L. Michajlova, *Transportowano je jak bydło w wagonach towarowych*, „Akmola Pravda”, 5 stycznia 1997; N. Mustafajew, *Polonia Kazachstanu: lokalizacja i potencjał migracyjny*, „Analytic” 2007, nr 2; E. Kochiev, *Turcy meschetyńscy z Kazachstanu: rola deportacji z 1944 roku w tworzeniu tożsamości w postsowieckim Kazachstanie*, Ałmaty 2018 itd.

Znaczący impuls w badaniu historii deportowanych ludów stanowiła publikacja zbioru *Narody deportowane do Kazachstanu: czas i przeznaczenie*, opublikowanego w 1998 r. w Ałmaty przez wybitnych kazachstańskich naukowców: M. Kozybayeva, J. Abylkhodzina, K. Aldazhumanova i in. Opublikowano także zbiór dokumentów archiwalnych pt. *Z historii deportacji. Kazachstan. 1935–1939. Zbiór dokumentów* (Ałmaty 2014). Znajdują się tam materiały dotyczące przymusowych przesiedleń do Kazachstanu Finów, Polaków, Niemców, Kurdów, Ormian, Turków, Koreańczyków, Irańczyków, które świadczą o społecznym, etnicznym i mieszanym, społeczno-etnicznym charakterze przeprowadzanych deportacji.

Tak więc zakres zagadnień i zadań podejmowanych przez kazachstańskich naukowców, a dotyczących historii deportacji, jest dość szeroki. Są to: identyfikacja przesłańek i przyczyn nieludzkiej stalinowskiej polityki deportacji narodów, przywrócenie historycznego obrazu przymusowych przesiedleń grup etnicznych, ewakuacji ludności i procesów migracyjnych w Kazachstanie w latach 1937–1956, badanie składu etnicznego i społecznego deportowanej i ewakuowanej ludności. Kazachstańscy naukowcy postawili sobie za cel zbadanie procesu tworzenia się polskiej diaspory w Kazachstanie, analizę roli deportowanej ludności w rolniczym i przemysłowym rozwoju republiki, a także wkład polskich zesłańców politycznych i represjonowanych obywateli w życie społeczne, naukowe i kulturalne Kazachstanu [16].

Jasna Polana, fot. Jan Szewczyk/Muzeum Pamięci Sybiru

Polskie ośrodki etnokulturowe w Kazachstanie

Ważny wkład w poznanie omawianych problemów wniosły ośrodki naukowe regionalnych stowarzyszeń Polaków w Kazachstanie. Szczególną aktywność w tym kontekście wykazały ośrodki etnokulturowe, które stały się jednym z symboli umacniania relacji międzyetnicznych w kraju, rozwoju sfery życia społecznego i kulturalnego grup etnicznych. Konieczne jest podkreślenie roli i znaczenia polskich ośrodków narodowo-kulturowych w niepodległym Kazachstanie oraz ocena działalności polskich stowarzyszeń i ośrodków etnokulturowych, wychodząc z punktu widzenia rozwoju i umacniania stosunków kazachstańsko-polskich w epoce współczesnej. Obecnie w Kazachstanie działają następujące polskie ośrodki etnokulturowe: polskie stowarzyszenie „Więź”; w obwodzie żambylskim etno-stowarzyszenie „Polonez” działające już od około 20 lat; w Nur-Sułtanie działa Społeczne Stowarzyszenie „Polacy”; Związek Polaków Kazachstanu, który pojawił się w 1989 r. w Kokczetawie z inicjatywy Anatolija Dyachinsky’ego; w Karagandzie (zainicjowany przez F. Bogusławskiego), w Ałmatach (A. Levkovsky) itp. Te oddzielne stowarzyszenia, po legalnej rejestracji w 1992 r., utworzyły Związek Polaków Kazachstanu, który od 15 czerwca 2019 r. jest kierowany przez Jekaterinę (Katarzynę) Viktorovnę Ostrowską (Nur-Sułtan). Od września 2014 r. w stolicy Kazachstanu, w Nur-Sułtanie, działa społeczne stowarzyszenie „Polska Jedność”. Przy tym ostatnim znajduje się jedyna w Kazachstanie polska biblioteka publiczna oraz Gabinet Języka Polskiego im. Adolfa Januszkiewicza [17].

Interaktywna mapa historyczna „Naród Kazachstanu”

Interaktywna mapa historyczna „Naród Kazachstanu” została opracowana na polecenie prezydenta Republiki Kazachstanu, wyrażone przez niego na XXV sesji Zgromadzenia Narodu Kazachstanu. Ta elektroniczna mapa pokazuje szczegółowo i wyraźnie proces konsolidacji wszystkich grup etnicznych zamieszkujących nasz kraj, odwieczną ziemię kazachską, przy państwowotwórczej misji narodu kazachskiego. Projekt był realizowany wspólnie przez Instytut Historii i Etnologii im. C. Walichanowa, Instytut Technologii Informacyjnych i Komputerowych oraz Instytut Geografii. Głównym celem projektu jest opracowanie naukowej historycznej mapy interaktywnej „Naród Kazachstanu” z aplikacją multimedialną, z wykorzystaniem technologii geoinformatycznych. Naukowa interaktywna mapa historyczna „Naród Kazachstanu” została opracowana zgodnie z kompleksowymi państwowymi programami rozwoju Kazachstanu, w których ważną rolę odgrywa idea zachowania stabilności i jedności narodu Kazachstanu [18].

W wyniku naszych badań uzyskano następujące wnioski:

1. W historii formowania się polskiej diaspory w Kazachstanie można wyróżnić cztery główne okresy. Pierwszy odnosi się do końca XVIII w., drugi – do XIX w., trzeci – do początku XX w., a czwarty – do tragicznych lat stalinizmu, czyli lat 30. i 40. XX w. Wśród głównych przyczyn powstawania tej diaspory w Kazachstanie były takie wydarzenia historyczne, jak rozbiory Polski, walki narodowowyzwoleńcze, powstania w Polsce w latach 1830–1831 i 1863–1864, wojna 1812 r. i Legiony Polskie Napoleona

Bonapartego, reforma rolna Stołypina, deportacje i przesiedlenia Polaków do Kazachstanu w latach stalinizmu.

2. Deportacja Polaków w latach 30. XX w. odbywała się w warunkach represyjnej polityki stalinizmu. Wywiezieni w 1936 r. z terytoriów zachodniej Ukrainy i Białorusi, otrzymali status „specjalnych osadników” i utworzyli 37 osiedli na terytorium Kazachstanu. Ta kategoria Polaków stanowi podstawę dzisiejszej diaspory polskiej, jako że tej grupy nie obejmowało porozumienie sowiecko-polskie z 1945 r. Pozwolić tym Polakom na powrót do Ojczyzny oznaczało pozbawić się dobrych pracowników.

3. Pojawienie się Polaków w Kazachstanie podczas II wojny światowej również miało charakter przymusu. Tylko w latach 1940–1941 przeprowadzono cztery masowe deportacje. Podczas drugiej (marzec 1940 r.) do Kazachstanu zostały zesłane rodziny polskich oficerów i pracowników administracyjnych. Oprócz nich napłynął tam strumień emigrantów i uchodźców z całego terytorium ZSRS.

4. W wyniku oddziaływania deportacji narodów, ewakuacji ludności i procesów migracyjnych znacznej transformacji uległ skład etniczny republiki.

5. Procesy migracyjne w latach 1937–1956 przyczyniły się do dalszego rozwoju Kazachstanu jako regionu wielonarodowego, wzrostu liczby ludności mieszkającej tu wcześniej i pojawienia się nowych grup etnicznych.

6. Dzięki twórczej działalności zarówno miejscowej ludności, jak i deportowanych oraz ewakuowanych obywateli pojawiły się nowe miasta, wykorzystywano bogactwa naturalne, uruchomiono dziesiątki fabryk. Rozwijała się sieć instytucji edukacyjnych, naukowych, kulturalnych. W szczególności północny Kazachstan stał się miejscem, w którym przecinały się kultury i cywilizacje, terytorium konstruktywnego dialogu deportowanej, ewakuowanej i miejscowej ludności republiki, regionem owocnej współpracy różnych narodów.

7. Sytuacja materialna deportowanych w tym okresie zależała od aktualnych stosunków dyplomatycznych między Rosją i Polską. Po wyjściu armii Władysława Andersa do Iranu, w Kazachstanie zamknięto delegaturę ambasady polskiej i Związek Patriotów Polskich (ZPP).

8. Wśród ofiar masowych represji politycznych ZSRS Polacy stanowili jedną z najliczniejszych grup narodowościowych. Będąc nosicielami tradycyjnej kultury polskiej, to oni stanowili podwaliny współczesnej diaspory polskiej w Republice Kazachstanu. Według statystyk, obecnie w Kazachstanie mieszka około 50 tysięcy Polaków.

Podsumowując, głównie w wyniku przymusowej zorganizowanej migracji powstały podwaliny współczesnej polskiej diaspory w Kazachstanie. Polacy stali się jedną z pierwszych licznych grup ludności w ZSRS, które zostały wysiedlone ze względu na przynależność etniczną, a nie klasową. W republice pojawiła się nowa grupa osadników specjalnych określanych jako polscy osadnicy i uchodźcy. Współczucie

i humanizm zwykłych Kazachów pomogły represjonowanym narodom przetrwać te trudne, krytyczne lata. Pod względem okrucieństwa i cynizmu sowiecka akcja deportacyjna nie ma sobie równych w najnowszej historii Europy.

W sumie ponad 132 narodowości i grup etnicznych byłego ZSRS poddano przymusowym wysiedleniom i nieludzkiej deportacji. W latach 1930–1950 około 3 milionów ludzi opuściło swoje pierwotne miejsce zamieszkania w ZSRS. Z tego około 1,2 miliona zostało deportowanych do Kazachstanu, co stanowi jedną trzecią całkowitej liczby deportowanych narodowości.

Polacy w Kazachstanie byli i są obiektem badań historycznych kazachstańskich naukowców. Historycy wykonali znaczną pracę, aby zbadać różne aspekty tego problemu. Ale zainteresowanie tym tematem naukowym nie ustaje, wspólna praca naukowa historyków Polski i Kazachstanu z powodzeniem jest kontynuowana.

Propozycje i cele strony kazachstańskiej dotyczące współpracy ze stroną polską:

1. Wszechstronna aktywizacja międzynarodowej dwustronnej współpracy naukowej.
2. Praca w ramach umowy powołującej Polsko-Kazachstańską Komisję Historyczną, z Muzeum Pamięci Sybiru w Białymstoku, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Województwem Podlaskim w Białymstoku, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, a także z innymi organizacjami naukowymi w Polsce przy pomocy strony polskiej.
3. Praca w ramach umowy o współpracy z Muzeum Pamięci Sybiru w Białymstoku.
4. Wzmocnienie więzi naukowych między Polską a Kazachstanem, wspólna praca nad identyfikacją zmarłych Kazachów w Polsce i Polaków w Kazachstanie.
5. Propozycja utworzenia filii Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej na bazie Instytutu Historii i Etnologii im. C. Walichanowa przy Komitecie Nauki MEN RK. Praca w archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, digitalizacja dokumentów i materiałów; pozyskiwanie dokumentów i materiałów.
6. Wspólne z Muzeum Pamięci Sybiru przygotowanie zbioru dokumentów archiwalnych i materiałów dot. zmarłych Kazachów.
7. Praca nad identyfikacją poległych w czasie II wojny światowej Kazachów, przy współdziałaniu Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku. Publikacja artykułów autorstwa historyków z Kazachstanu w czasopiśmie naukowym „Wojna i pamięć”.
8. Przygotowanie wniosku na realizację wspólnego projektu „Losy Kazachów na polskiej ziemi w czasach II wojny światowej”.
9. Współpraca z województwem podlaskim, stworzenie zbioru-martyrologium żołnierzy z Kazachstanu poległych na terenie Polski w czasie II wojny światowej. Prze-

kazywanie informacji o poległych na terenie Polski żołnierzach z Kazachstanu. Praca w ramach organizacji Czerwony Półksiężyc – Czerwony Krzyż (Polska).

10. Pozyskiwanie kopii materiałów archiwalnych, książek i materiałów, filmów o Kazachstanie, uzyskiwanie dostępu do baz danych 17 milionów więźniów obozów koncentracyjnych III Rzeszy.

11. Publikacja artykułów autorstwa historyków z Instytutu Historii i Etnologii im. C. Walichanowa w polskich czasopismach znajdujących się w bazie danych Scopus, publikowanie informacji na stronach internetowych i w czasopismach, w elektronicznych publikacjach polskich, z którymi strona polska zawiera umowy o współpracy.

12. Również Instytut Historii i Etnologii im. C. Walichanowa ze swojej strony planuje przygotować szereg zbiorów dokumentów archiwalnych, w tym dotyczących historii pobytu Polaków w Kazachstanie w XIX i XX w., w oparciu o materiały archiwalne CGA RK (Centralne Archiwum Państwowe Republiki Kazachstanu). Na przykład w tym największym archiwum znajduje się wiele materiałów, które pomogą zrekonstruować wiele stron z polskiej historii i biografistyki:

a) ЦГА РК, ф. 64, оп. 1, дело 223, Прощение польского переселенца Осипа Дойтанского о незаконных действиях к нему помощника пристава Крежева, 30 марта 1984, 31 лист (Wniosek polskiego osadnika Osipa Dojtonskiego w związku z bezprawnym działaniem wobec niego asystenta komornika Kriazheva);

b) ЦГА РК, ф. 64, оп. 1, дело 685, Прощение польского переселенца Франца Домбровского о выдаче ему вида для беспрепятственного проживания в Сибири и переписка по этому вопросу (Wniosek polskiego osadnika Franciszka Dąbrowskiego o wydanie mu dokumentu do swobodnego pobytu na Syberii i korespondencja w tej sprawie);

c) ЦГА РК, ф. 64, оп. 1, дело 1362, Прощение Станислава Бартошевича о разрешении ему возвратиться на родину в Польшу, 1882, 11 лист (Wniosek Stanisława Bartoszewicza o zgodę na powrót do miejsca rodzinnego w Polsce);

d) ЦГА РК, ф. 64, оп. 1, дело 5322, Отношение министра внутренних дел и переписка с Акмолинским и Семипалатинским губернатором о высылке в Степное генерал-губернаторство на жительство под надзор полиции за революционное движение в г. Лодзи и Згерже в 1855 г. Ткачей Юлия Бимеля, Карло Матено, Казимира Возняковского, Фому Шургота, 1898–1892, 70 лист (Stanowisko ministra spraw wewnętrznych i korespondencja z gubernatorem akmołińskim i semipałatyńskim w sprawie wydalenia do Generalnego Gubernatorstwa Stepowego na pobyt pod nadzorem policji uczestników ruchu rewolucyjnego w Łodzi i Zgierzu w 1855 r. tkaczy Juliusza Bimela, Karola Mateno, Kazimierza Woźniakowskiego, Tomasza Szurgota);

e) ЦГА РК, ф. 369, оп. 1, дело 552, Об учреждении негласного надзора полиции за мещанином Варшавской губернии Юлием Дремер, 1890, 4 листа (O ustanowieniu

tajnego nadzoru policji nad mieszczaninem z guberni warszawskiej Juliuszem Drymerem);

f) ЦГА РК, ф. 369, оп. 1, дело 585, Дело об учреждении негласного надзора полиции над Варшавским мещанином Владиславом Мирковским, прибывшим в г. Омск, 1891–1898, 3 листа (Sprawa ustanowienia tajnego nadzoru policji nad warszawskim mieszczaninem Władysławem Markowskim, który przybył do miasta Omsk);

g) ЦГА РК, ф. 369, оп. 1, дело 695, Дело об учреждении негласного надзора полиции за дворянином Калецкой губернии Адамом Феликсовичем Войцеховским, 1896–1897, 13 листов (Sprawa ustanowienia tajnego nadzoru policji nad szlachcicem guberni kieleckiej Adamem Feliksowiczem Wojciechowskim);

h) ЦГА РК, ф. 369, оп. 1, дело 1948, Дело по циркулярному предложению товарища МВД о розыске, состоящих под надзором полиции дворянина Феликса Ортеховского и Шляхтича Фомы Хоржевского, 1869, л. 5 (Sprawa okręgowego wniosku towarzysza z MWD o poszukiwaniu znajdujących się pod nadzorem policji szlachcica Feliksa Orciechowskiego i szlachcica Tomasza Chorzewskiego);

i) ЦГА РК, ф. 369, оп. 1, дело 5381, Дело по рапорту помощника Омского уезда судьи Лукина, Об убийстве польского переселенца Стругальского, 1875–1878, 62 л. (Sprawa dotycząca raportu asystenta okręgu omskiego, sędziego Łukina, o zabójstwie polskiego przesiedleńca Strugalskiego);

j) ЦГА РК, ф. 369, оп. 1, дело 5402, Дело об убийстве польского переселенца Адама Изделевича, поселенцем Омского округа Дмитрием Ившиным, 1876–1881, 53 л. (Sprawa zabójstwa polskiego przesiedleńca Adama Izdelewicza przez osadnika z okręgu omskiego Dmitrija Ivshina);

к) ЦГА РК, ф. 369, оп. 1, дело 5430, Дело по рапорту помощника Омского уезда судьи Коршунова о нанесении побоев польскому переселенцу Яцентию Янухтовскому Омским мещанином Афанасием Томочкиным и Иваном Садовниковым, 1878–1887, 7 л. (Sprawa dotycząca meldunku asystenta okręgu omskiego sędziego Korshunova w sprawie pobicia polskiego przesiedleńca Jacentego Januchtowskiego przez omskich mieszczan Afanasija Tomoczkina i Iwana Sadownikowa);

л) ЦГА РК, ф. 369, оп. 1, дело 6261, Дело о причислении крестьянина из польских переселенцев Омского округа Юдинской волости Мамерта Кишвицкого в Омские мещане, 1877–1878 гг. (Sprawa zaliczenia chłopca – polskiego przesiedleńca z okręgu omskiego judyńskiej gminy Mamerta Kiszwickiego do mieszczan omskich);

м) ЦГА РК, ф. 369, оп. 1, дело 6290, Дело о причислении 23-х польских переселенцев в Омские мещане, 1878–1880, 141 лист (Sprawa zaliczenia 23 polskich przesiedleńców do mieszczan omskich);

Regionalne muzeum w Zielonym Gaju, fot. Jan Szewczyk/Muzeum Pamięci Sybiru

н) ЦГА РК, ф. 369, оп. 1, дело 6296, Дело о причислении польских переселенцев в числе 16-ти человек в Омские мещане, 1878, 135 листов (Sprawa zaliczenia polskich przesiedleńców, w liczbie 16 osób, do mieszczan omskich);

о) ЦГА РК, ф. 64, оп. 1, дело 9435, Переписка с военным губернатором Акмолинской области, департамента духовных дел иностранных исповеданий по прошению уполномоченного от жителей католиков г. Петропавловск Войсовича Добровольского и Клоротовского о разрешений им устройства в г Петропавловске Молитвенного дома (Капелл), 1900–1908, 18 листов и т.д. (Korespondencja Departamentu ds. Religijnych Wyznań Zagranicznych z wojskowym gubernatorem obwodu akmolińskiego w sprawie wniosku pełnomocnika mieszkańców-katolików Wojsowicza, Dobrowolskiego i Kłopotowskiego o wydanie zgody na założenie Domu Modlitwy (kaplicy) w Pietropawłowsku).

Literatura:

1. Салахова О. О депортации поляков в Казахстан в 1936 г. // Акмолинская правда. 2006 г. 9 сентября.
2. Степаненко Н. В. Формирование польской диаспоры в Казахстане. Костанай, 2020. – 241 с.
3. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. – Санкт-Петербург, 1904. – Т. 81. Акмолинская область. – С. 136; Т. 82. Закаспийская область. – С. 104; Т. 84. Семипалатинская область. – С. 102; Т. 85. Семиреченская область. – С. 130; Т. 86. Сыр-Дарьинская область. – С. 207; Т. 87. Тургайская область. – С. 103; Т. 88. Уральская область. – С. 103.,
4. Первая Всеобщая перепись населения 1897 года. Вып. LXXXIX. Москва, 1904. – 305 с.
5. Калыбекова М. Ч. История депортированных народов Казахстана (1937-1956 гг.). Алматы, 2008. – 188 с.
6. Бельгер Г. Манкуртизация: истоки и последствия // Простор. 1992. № 3. – С. 151–156.
7. Сулейменова М.Ж. Историческая роль депортированных народов и репрессированных социальных групп. Караганда, 2001. – 124 с.
8. Земсков В.Н. Заключение, спецпоселенцы, ссыльные и высланные (статистико-географический аспект) // История СССР. 1991. № 5. – С. 151 – 165.
9. Центральный Государственный Архив Республики Казахстан. Ф.1146, оп. 1, д. 148, л. 34.

10. Центральный Государственный Архив Республики Казахстан. Ф.1146, оп. 1, д. 148, л. 40.
11. Центральный Государственный Архив Республики Казахстан. Ф. 1146, оп. 1, д. 148, л. 41.
12. Центральный Государственный Архив Республики Казахстан. Ф. 1146, оп. 1, д. 148, л. 71, 79, 100.
13. Центральный Государственный Архив Республики Казахстан. Ф. 287, оп. 1, д. 287, л. 206.
14. Януш Одровонж-Пенёнжек. Пушкин и польский романтик Густав Зелинский \\ В сб.: Пушкин. Исследования и материалы. Том 2. Москва, 1958.– С. 362–368.
15. Национальная энциклопедия Казахстана в 5 томах. Том 2. Алматы, 2005. – 372 с.
16. Гурьянов А. Э. Польские спецпереселенцы в СССР в 1940-1941 гг. Москва, 1991 // [Электронный ресурс]. URL: http://old.memo.ru/history/polacy1/g_1.htm. (Дата обращения: 27.06.2022).
17. Официальный сайт Союза Поляков в Казахстане // [Электронный ресурс]. URL: <http://www.zpkz.kz/ank.html>. (Дата обращения: 27.06.2022).
18. Научная историческая интерактивная карта «Народ Казахстана» // [Электронный ресурс]. URL: <https://map.assembly.kz/main/home>. (Дата обращения: 27.06.2022).

Słowa kluczowe:

zsyłki, deportacje, represje, grupy etniczne, osadnicy, Kazachstan, Rosja, Związek Sowiecki